

היוב יורשים בצדקה של אביהם

פתיחה

אדם נדר צדקה ונפטר, האם בניו חייבים בתשלום הצדקה? לצורך בירור שאלה זו יש להעמיק במשמעות נדרי צדקה וביחס בינם לבין דיני הקדש. יצירת הקדש או צדקה כוללת העברת בעלות מחולין להקדש או לצדקה, ולעתים קודם לה שלב של נדר. שגור בהלכה הכללי: 'אמירה לגבוה כמסירה להדיוט'. כלל זה משמעותו שניתן להקנות להקדש באמירה וגם ללא קניין, הרא"ש¹ מבאר שתוקפה של האמירה נובע מכך: 'חייב לקיים דבריו כאילו נדר דכתיב מוצא שפתין תשמור ולא מצי למיהדר ביה'. מדברי המשנה והברייתא בקידושין², מתבאר שהקדשת חפץ אינה רק התחייבות אלא גם קניין ממש, כמסירה: 'כיצד אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט? האומר שור זה עולה, בית זה הקדש, אפי' בסוף העולם - קנה, בהדיוט לא קנה'. גם באמירה הכללית 'הרי עלי עולה' ייתכן שנוצר שעבוד ממוני על כל נכסיו. לגבי הקדש, המשנה קובעת³ שהיורשים מביאים את הקורבן מנכסי הנפטר, וכך נפסק להלכה. לעומת זאת, כלל נקוט בפוסקים שאם הנשבע מת אין חייבים לקיים שבועתו⁴. בעקבות כלל זה דנו הפוסקים גם בדיני צדקה.

קיומו של דין אמירה כמסירה בצדקה נובע או מדרשת חז"ל⁵ מהפסוק 'בפוך - זו צדקה', שיש תוקף לאמירה בצדקה, או מהרחבת ההיקף בין צדקה להקדש⁶. השאלה העולה היא האם זהו קניין או שעבוד ממוני, וגם היורשים מחויבים לקיימו, כהקדש; או שזהו נדר בלבד, זו חובה אישית של הנודר בלבד ולא של יורשיו. תוצאות נוספות של היקף ההשוואה בין צדקה להקדש הן בנוגע לדיני צדקה, כגון אסמכתא בצדקה, הקנאת שטרות לצדקה, האם נדרשת כתיבה ומסירה, מחשבה בצדקה ועוד.

1. נדרים כט ע"ב, ד"ה שאני; וכעין זה ברשב"ם, בבא בתרא קלג ע"ב, ד"ה ולא.
2. קידושין כח ע"ב.
3. קנים פ"ב מ"ה, נידונה בסוגיית הגמרא קידושין יג ע"ב, ונפסקה להלכה ברמב"ם, הל' מחוסרי כפרה פ"א הי"ג. וכן לגבי עולת ראייה, בהל' חגיגה, פ"א ה"י, וראה בשו"ת עונג יום טוב, סי' קיט.
4. שו"ת הריב"ש, סי' שלה; תשובתו מובאת ברמ"א, חו"מ סי' רט סעי' ד.
5. ראש השנה ו ע"א.
6. נדרים ז ע"א.

א. צדקה כהקדש?

בגמרא מסופר (בבא קמא לו ע"ב):

ההוא גברא דתקע לחבריה... אמר ליה ההוא גברא: הואיל ופולגא דזוזא הוא לא בעינא, נתביה לעניי. הדר אמר ליה: נתביה ניהלי, איזיל ואברי ביה נפשא. א"ל רב יוסף: כבר זכו ביה עניי; ואף על גב דליכא עניי הכא, אנן יד עניי אנן... המזיק התחייב בתשלום לניזק, הניזק אמר לפני רב יוסף ולפני המזיק שיתנו את הכסף לעניי, לאחר מכן הוא נמלך בו. רב יוסף פוסק שאין אפשרות לחזור, היות והוא גבאי צדקה, כבר זכו בו עניי בקניין 'מעמד שלושתן'.

1. אמירה בצדקה אינה כמסירה לגבוה אלא כנדר בלבד

רב האי גאון⁷ נשאל: בסוגייתנו, נדרש קניין מעמד שלושתן כדי למנוע חזרה, וכן במשנה⁸, לצורך הקנאת מעשר עני לרבי נדרש קניין חצר, כיצד אלו מתיישבות עם החובה לקיים אמירה לתת צדקה, ועם האיסור 'בל תאחר'? על כך משיב רב האי גאון: הכין חזינא, דלעניין איחויבי נודר בצדקה לאלתר דאמר: הרי מטבע זו לצדקה איחייב ליה להנפוקי לצדקה, ומאחר דאמר: 'יש עלי צדקה כך וכך' איחייב ליה כמה שאמר בפיו... אבל האי נודר אי אתא למהדר ביה בעוון קאי, וב"ד לא מצו למעבד ביה מדעם, ולא עניי אית להון בהדי[ה] עסק דברים... כלומר, יש חיוב צדקה גם באמירה בלבד ולא ניתן לחזור ממנה, אלא שיש שתי דרגות חיוב:

1. חיוב באמירה מדין נדר ללא יכולת כפייה, הנלמד מ'בפיך'.
2. זכייה בפועל של העניי בצדקה על ידי מעשה קניין, שעליה יש יכולת כפייה. לפי זה אסור לנודר לחזור בו, אך אין באמירה עצמה קניין. אם הנודר לא היה מקנה את הכסף, בית דין לא היה גובה את הכסף, ורק מכח זכיית הגבאי בקניין 'מעמד שלושתן', יש כוח כפייה לבית דין. כך היא גם דעת 'בעל המאור'⁹. נראה שלדעתו של רב האי גאון, לא הוקש ההקדש לצדקה ואין דין 'אמירה לגבוה' בצדקה, היוצר קניין, אלא רק נדר בעלמא, אפילו על דבר מסוים.

2. אמירה לצדקה כמסירה לגבוה וכקניין

לעומת רב האי גאון, הרי"ף¹⁰ קובע שהנדר יוצר קניין ממש, ובלשונו: 'מידי דאיתיה

7. בתשובה המצוטטת בספר האשכול, הל' צדקה דף רח ע"ב, ובעל המאור, בבא קמא יח ע"ב בדפי הרי"ף.

8. מעשר שני פ"ה מ"ט.

9. בעל המאור, בבא קמא דף יח ע"ב בדפי הרי"ף. בשו"ת מים עמוקים, נכתב (ח"ב סי' צט) על דברי הגאון: 'ואף הרמב"ן שרצה ליחס לגאון חומרא יותר, מכל מקום מודה שאין בית דין יורדין לנכסיו'. וכוונתו שהרמב"ן סבור שלפי דעת הגאון ניתן למשכן את הנודר.

10. הרי"ף, בבא קמא יח ע"ב בדפי הרי"ף, מביא 'איכא מאן דפשט' שהוכיח מהסוגיה דגן שניתן לחזור

ברשותיה ואמר 'הרי הוא לעניים' כבר זכו ביה עניי, ולא מצי למהדר ביה כדאמר בפ"ך - זו צדקה¹¹. הוא מבאר שבסוגיה דנן, היות והכסף עוד לא שולם על ידי המזיק, הרי הוא דבר שלא בא לעולם, ובדבר זה לא חל קניין באמירה משום שלא חל בו הקדש. ועל כן לולא היה גבאי שיזכה ב'מעמד שלושתן', לא היה ניתן לחייב את המקדיש לקיים את נדרו, ולא על כך נאמר הדין של 'בפ"ך'.
נבחן דעת מי נתקבלה להלכה אצל הראשונים שלאחר מכן.

3. שיטות הראשונים

'תוספות'¹² נוקטים שהצורך בקניין כדי למנוע חזרה, הוא משום שזה דבר שלא בא לעולם, ובדומה לשיטת הרי"ף¹³. כמו כן הם דורשים נוסח חיוב ברור: 'אתנהו להקדש'. הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ח ה"א) כותב: 'הצדקה הרי היא בכלל הנדרים, לפיכך האומר הרי עלי סלע לצדקה, או הרי סלע זו צדקה חייב ליתנה לעניים מיד'. מוסיף הרמב"ם וכותב (הל' מכירה פכ"ב הט"ו):

דין ההקדש ודין העניים ודין הנדרים אינו כדין ההדיוט בקנייתו. שאילו אמר אדם: כל מה שתלד בהמתי יהיה הקדש לבדק הבית או: יהיה אסור עלי או: אתנו לצדקה, אף על פי שאינו מתקדש לפי שאינו בעולם הרי זה חייב לקיים דברו שנאמר ככל היוצא מפיו יעשה. והואיל והדבר כן אם צווה אדם כשהוא שכיב מרע ואמר כל מה שיוציא אילן זה לעניים, או כל שכר בית זה לעניים זכו בהן העניים.

מצדקה שלא היה בה קניין. יש לציין שדעה זו אינה תואמת לכאורה לדעת רב האי גאון, שאוסרת על חזרה. אלא אם כן נפרש כוונת ההיתר לחזור, במובן שאין בית דין כופין על כך.

11. שו"ת מים עמוקים, ח"ב סי' צט, הסתפק בביאור הרי"ף, האם בדבר שברשותו יש דין נדר או גם דין קניין ממש, והוא מכריע שזהו קניין, ומוכיח שכך הבינו בעל מאור ורמב"ן בדבריו (אם כי נראה בסוף דבריו שקצת חזר בו, אך התשובה חתוכה בסופה, ראה גם תשובה מקבילה בשו"ת ראנ"ת, סי' קז. לענ"ד הדברים מדויקים בלשון הרי"ף, כפי שמודגש למעלה, אמנם הבסיס ללשון הרי"ף הוא לשון הגמרא, אך הרי"ף מעתיק אותה מקניין 'מעמד שלושתן' לכל נדר. כך גם מבאר המחנה אפרים, הל' צדקה סי' ב. ראה גם פסקי הלכות, פרק ד ס"ק עג, וחזר על כך שו"ת שאילת דוד, יו"ד סי' ז, שמכריע גם הוא שלדעת הרי"ף יש קניין ממש (וכן מבאר שזו דעת הרמב"ם ותוספות, וסובר גם שבדבר שאינו מסוים יש שעבוד גמור על כל הנכסים).

שו"ת מהרי"ט, ח"א סי' כב, ושוב בסימנים מו וקכז, וראה גם סי' סג, וכן בחו"מ סי' נ (וראה בשו"ת בעי חיי, חו"מ ח"א סי' צח, שציין לדבריו) פירש בדעת הרי"ף שאין דין קניין ממש אלא רק נדר, ובכך ביאר מדוע ניתן לשנותו לפני שהגיע ליד גבאי. לדעת הסוברים שזהו קניין, אפשר לומר שאף שנעשה קניין גמור - הרי שזהו קניין בתנאי, ודומה הדבר לכסף שניתן לשולחני כשהוא מותר וכדומה, שמותר לו להשתמש. יש להעיר לשיטה זו שזהו רק נדר, ומדוע נדר אינו יכול לחול על דבר שלא בא לעולם? וצ"ע.

12. תוספות, לו ע"ב, ד"ה יד; מובא גם במרדכי, ב"ק סי' מד; בתוך תשובת מהר"ם, המצטט זאת בשם רבי שמשון משנץ. ראה נוסח הדברים בתוספות תלמיד ר"ת ור"א על אתר.

13. לא נתברר בדבריהם האם בדבר שבא לעולם יש תוקף לאמירה כנדר או אף כקניין, הבית יוסף, שו"ת אבקת רוכל סי' פג (מובא גם בשו"ת הרמ"א סי' מז) כותב שתוספות סוברים כרי"ף, ושמה לא כיוון באותה תשובה לחלק בין זכייה לנדר, ועיקר כוונתו לכך שאין לחזור מנדר זה, וצ"ע שבמקרה בתשובה שם מדובר בנדר שמת, ועל כן חייב להיות קנוי לעניים.

יש גאונים שחולקים על דבריו אלו, ואומרים שאין העניים זוכים אלא בדברים שהדיוט קונה בהם, ולפיכך לא יזכו בדבר שלא בא לעולם. ואין דעתי נוטה לדברים אלו, שאין אדם מצווה להקנות, והוא מצווה לקיים דבריו בצדקה או בהקדש, כמו שהוא מצווה לקיים הנדר, כמו שביארנו בערכין. כלומר התחייבות לצדקה בעתיד מחייבת גם בדבר שלא בא לעולם, ובניגוד לדברי הגאונים. הראב"ד משיג על הרמב"ם, וטוען שגם לרי"ף, אין קניין בדבר שלא בא לעולם בלא 'מעמד שלושתן'. הראב"ד סובר גם שהנדר מחייב רק בלשון 'אתן'¹⁴. ה'מגיד משנה' משיב שגם הרמב"ם מודה שאין קניין בדבר שלא בא לעולם, אלא יש רק חיוב. במקום שלישי, הרמב"ם ממשיך ומדגיש עניין נוסף (הל' ערכין וחרמין פ"ו הל"א-ה"ג):

יראה לי שאע"פ שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם אם אמר: הרי עלי להקדישו הרי זה חייב להקדישו כשיבא לעולם משום נדרו... ראייה לדבר זה מה שאמר יעקב אבינו: וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ונאמר אשר נדרת לי שם נדר... וכזה ראוי לדון.

דהיינו יש חיוב לקיים נדר הקדש בדבר שלא בא לעולם, יש כמה ביאורים בדעת הרמב"ם:

1. יש חיוב לקיים התחייבות לעתיד בהקדש, וכך כתב ה'טור' (ח"מ סי' ריב):
דעת א"א הרא"ש ז"ל נוטה לדברי הגאונים שכתב: מי שאמר חוב שיש לי על פלוני יהיה הקדש או לעניים לאו כלום הוא שאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם אלא אם כן יאמר חוב שיש לי על פלוני כשיבא לידי אתנו לעניים או לצדקה אז חייב לקיים דבריו וצריך להקדישו או ליתנו לצדקה כשיגבנו...
מדברי הטור עולה שדעת הגאונים, הראב"ד והרא"ש - אחת היא, ולדברי כולם אין כלל חובה לתת חוב שלא בא לעולם שנידר לצדקה, ואילו לדעת הרמב"ם יש חיוב כזה.
2. יש חיוב יורשים בנדר אביהם, ובנוגע אליו ה'בית יוסף'¹⁵, הרמ"א¹⁶ והב"ח¹⁷ מפרשים בדברי הראב"ד והגאונים, שהוויכוח הוא על חיוב היורשים; וזו לשון 'דרכי משה' (ח"מ סי' ריב ס"ק ה):

כתב בתשובת מוהר"ם (עי' ד"פ סי' תתקצח): ...שכיב מרע שאמר תנו מאתים זוז לצדקה לאחר מותי או אפילו אמר אתן כך וכך לצדקה לאחר מותי אין מתנתו כלום כו'. והוא כדברי הראב"ד והגאונים, דמאחר דאינו מחוייב לקיים רק מטעם שהוא נדר, לאחר שמת מי יקיים נדרו?
ה'בית יוסף' מעמיד את דברי הרמב"ם בנוגע למקרה שהיורשים שמעו ושתקו. המהרי"ט¹⁸ מבאר שחיוב היורשים לדעת הרמב"ם הוא מטעמים אחרים של קניין, מדין

14. וכן כתב הראב"ד בחיבורו 'כתוב שם', בבא קמא יח ע"ב בדפי הרי"ף.

15. בית יוסף, ח"מ סי' ריב.

16. דרכי משה, שם ס"ק ה.

17. ב"ח, ח"מ סי' ריב, לגבי הרא"ש, הוא סבור שלדעתו אין חיוב אף לאדם עצמו, והגאונים והראב"ד סוברים שיש חיוב מטעם נדר, אך לא ליורשים.

18. מהרי"ט, ח"א סי' לט; שם, ח"מ סי' נ; ראה במגיד משנה ובמעשה רוקח, לרמב"ם הל' מכירה פכ"ב הט"ז.

'מתנת שכיב מרע' או מ'מצווה לקיים דברי המת'. מהסמ"ע¹⁹ עולה שהחיוב לאחר מיתה הוא דווקא בפירות אילן והדומה להם, שבהם אפשר לומר שהקנה אילן לפירותיו.
 3. יש חיוב נדר צדקה בלשון 'יהיה' - יש אחרונים²⁰ המבארים שהמחלוקת בראשונים היא בדין הקדש או צדקה בלשון 'יהיה' בלא אמירת 'אתן', האם היא מחייבת כנדר או שנדרשת לשון 'אתן' כדי שהיא תחייב.
לסיכום, מדברי הרמב"ם עולה שיש חיוב מדין נדר אף על דבר שלא בא לעולם, באמירת 'אתן' או 'יהיה'. יש חיוב גם ליורשים, אך לחיוב זה יש כמה הסברים:
 1. 'מתנת שכיב מרע'. 2. 'מצווה לקיים דברי המת'. 3. אם היורשים הסכימו. 4. פירות אילן וכדומה, שהקנה גוף לפירות.
 לעומת זאת לדעת הגאונים הראב"ד והרא"ש, אין תוקף לחיוב כזה כלל. מכלל הדברים עולה שבנדר צדקה על דבר שבא לעולם ובכסף קיים, נראה שהרמב"ם מחייב את הנודר לתת וגם את יורשיו, וזאת משום שקניין כ'אמירה לגבוה'.

4. רמב"ן ובית מדרשו

הרמב"ן²¹ מחזק את דברי הרי"ף, ולדעתו גם יש כפייה בצדקה. דברי הרשב"א סותרים זה את זה²², ונציין את המקורות העיקריים. מחד גיסא, הרשב"א בחידושו²³, מסכים לשיטת הרי"ף, הוא גם קובע²⁴ שאמירה לצדקה 'לאחר שלושים' כ'אמירה לגבוה', ובתשובה²⁵ הוא קובע שלא ניתן לחזור מנדר צדקה. בתשובה נוספת²⁶ הוא פוסק שבאמירת 'אתן' יש נדר גם על דבר שאינו ברשותו. מאידך גיסא, הוא כותב במפורש שאין אמירה בצדקה. כך בתשובותיו²⁷, ובתשובות נוספות²⁸ הוא קובע שהיות ודין העניים כהדיוט, אם הקדיש שטרות צריך לעשות כתיבה ומסירה, ואין מספיקה אמירה. כמה תירוצים נאמרו כדי ליישב את הסתירה:
 1) יש נאמנות לנודר לביטול הצדקה²⁹ - בצדקה יש אפשרות ל'חרטה' על הנדר, על כן הנודר נאמן שהצדקה בטלה מסיבות שונות, במיגו שיתיר את הנדר; ובכך עוסקות התשובות שבהן נאמר שאין צדקה כהקדש.

19. סמ"ע, סי' ריב ס"ק יט.
 20. מחנה אפרים, הל' צדקה סי' ב; מרפא לשון, הל' מכירה פכ"ב הט"ו; מעשה רקח, שם הי"ז. ראה לחם משנה, הל' ערכין פ"ו הל"א.
 21. רמב"ן, מלחמות ה', בבא קמא יח ע"א בדפי הרי"ף.
 22. ראה שו"ת רבי בצלאל אשכנזי, סי' יד; אורים ותומים, סי' סו ס"ק ו.
 23. חידושי הרשב"א, בבא קמא לו ע"ב, ד"ה הא.
 24. חידושי הרשב"א, נדרים כט ע"ב, ד"ה מידי.
 25. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תרנו.
 26. שו"ת הרשב"א, ח"ג סי' רצח, תשובתו מובאת בב"י יו"ד סי' רנח.
 27. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תקסג.
 28. שו"ת הרשב"א, ח"ה סי' קמ; שם, ח"ז סי' רנ מובאות בבית יוסף יו"ד סי' רנח. תשובה נוספת שאינה בדפוסים מובאת בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי סי' יד.
 29. שו"ת רבי בצלאל אשכנזי, סי' יד.

(2) מסירה בפועל כקניין³⁰ - אמירה כמסירה רק כשכבר מסר לגבאי, ועיקר דעת הרשב"א שאמירה אינה כמסירה בצדקה.

(3) ספק ולחומרא³¹ - פסיקת הרשב"א היא משום ספק הגמרא בנדרים³², בשאלה האם יש 'יד לצדקה', שתלויה בשאלה האם מקישים צדקה להקדש. הרשב"א נוקט להלכה בדינים מהתורה לחומרא, וסובר שבדבר שקניינו מהתורה, חוששים לאמירה שתהא כמסירה; ובדבר שקניינו מדרבנן - אין חוששים לאמירה.

(4) הרשב"א מסתפק³³, על כן לעתים נוטה לכיוון זה ולעתים לכיוון אחר.

(5) צדקה שהופרשה כקנויה³⁴ - אמירה ללא הפרשה אינה מחייבת אלא משום נדר. **לסיכום**, בדעת הרשב"א יש סתירות, ומסקנת דעתו תלויה בתירוצים השונים שהזכרנו לעיל, וייתכן שלדידו יש תוקף קנייני לאמירה בצדקה רק במקום שכבר הופרש הכסף או אף נמסר לגבאי בפועל.

רא"ה בתשובה³⁵ קובע שיש 'אמירה לגבוה' בצדקה. וכן הביא הריטב"א בשמו³⁶. ר"ן³⁷ קובע שהצדקה כהקדש. בתשובותיו³⁸ הוא קובע:

ומיהו דרכן וקיומן של הקדשות שמקדישין בני אדם עכשיו שהם נודרים ומקדישין מנה או מאתים לצדקה או לת"ת אינו אלא מטעם בפ"ך זו צדקה שהוא חל על אחד משני דרכים: אם כעין נדר או כעין נדבה [שהאומר סלע זו לצדקה זכו בה עניים באותו סלע ממש כדין נדבה] שאמירתה כמסירה, וכן האומר אתן סלע לצדקה חייב ליתנה כדין נודר ואומר הרי עלי שהוא חייב להשלים נדרו, לא שזכה הקדש עדיין באותו ממון שנדר...

גם מהשמטותיו של הר"ן, ניתן להוסיף וללמוד על שיטתו³⁹. ב'שיטה לקידושין'⁴⁰, שדבריו של הר"ן בדרך כלל מבוססים עליה, נכתב בשם אביו (עמ' רמד) שב'אמירה לגבוה' לא נעשה קניין, ואילו הר"ן, משמיט תירוץ זה. מכאן שלדעתו אכן יש קניין באמירה, לפחות בדבר מסוים.

כתב הריטב"א בחידושו (וקידושין כח ע"ב, ד"ה אמירתו)⁴¹:

30. שו"ת ראנ"ח, סי' קז.
 31. תומים, סי' סו ס"ק ב.
 32. נדרים ז ע"א.
 33. שו"ת רבי עקיבא איגר, ח"א סי' קמד.
 34. שו"ת מהרי"א אסאד, ח"א סי' שלו, וכך מיישבים גם שו"ת רדב"ז, ח"ג סי' תקו; ושו"ת חיים ביד, סי' סח. הרשב"א שעליו הסתמך מובא בר"ן על הרי"ף, כתובות יח ע"א.
 35. תשובת הרא"ה, נדפסה בתוך שו"ת הריטב"א סי' עט, וכן בחידושו המובאים בשיטה מקובצת ב"ק.
 36. חידושי הריטב"א, ראש השנה ו ע"א, ד"ה ועשית; וכן בחידושו לקידושין המובאים להלן.
 37. ר"ן, נדרים ל ע"א, ד"ה הכא (מתחיל בעמ' הקודם); ר"ן, קידושין יא ע"א בדפי הרי"ף.
 38. שו"ת הר"ן סי' א.
 39. בחידושו לקידושין, הרבה הר"ן להשתמש בשיטה לתלמיד הרשב"א, וזו יצאה לאור בשם 'אור הגנוז' בהוצאת מכון אופק, ירושלים תשנ"ט.
 40. שיטה לתלמיד הרשב"א, שם, מבוא עמ' 32.
 41. וע"ע ריטב"א, ראש השנה ו ע"א, ד"ה ועשית.

כן הדין בהקדש לעניים בזמן הזה... ובשטרות הוי ככתיבה וכמסירה ובקרקעות כחזקה, הלכך האומר שטר זה וכל שעבודו יהא לעניים זכו לגמרי... וזו לשון ה'נימוקי יוסף' (בבא קמא יח ע"א בדפי הרי"ף): ומיהו מי שנדר לתת סלע לצדקה אף על פי שאינו בידו לא מצי למהדר ביה דמגו דחייל נדרא עליה משתעבד כולא ממונא לנדריה. **לסיכום**, חכמים אלו הולכים בעקבי הרי"ף ומייחסים לאמירה בצדקה תוקף בנוגע לדבר שבא לעולם, למעט דעת הרשב"א, שבדבריו רבו הסתירות.

5. חכמי אשכנז

ה'מרדכי' (בבא מציעא ס' שיא-שי) כותב:

אבל בעני נעשה נדר משום דאמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ושייך אף בצדקה כדנפקא לן בפ"ק דר"ה בפ"ך זו צדקה ואיתקש לנדר או לנדבה דתליא באמירה גרידא כדכתיב כאשר נדרת... ונשאל לרבינו מאיר על עסק ראובן שטען על שמעון אשתך שהיתה דודתי בשעת פטירתה צותה לך ליתן לי ממלבושיה כך וכך לאחר מותה ונתרצית לה... והשיב... אם ראובן איש עני הוא שאין לו ר' זוז כופין את שמעון לקיים את דברו...

וכן מביא ה'מרדכי'⁴² את דברי הרי"ף, וממשיך ומביא דברי ראבי"ה שמסכים להם, ודברי רבנו מאיר מרוטנבורג, שמכריע שאין אסמכתא בצדקה כבהקדש⁴³. במי שנדר לעני ומת העני⁴⁴, לדעת הראבי"ה העני זכה בו ולדעת רבי חיים כהן יש אומדנא שלא על דעת כך נדר; דהיינו יש קניין גמור של העני בצדקה שהובטחה לו. ה'מרדכי' גם מכריע שיש צדקה במחשבה, ובדומה להקדש⁴⁵. בעניין זה, הרא"ש⁴⁶ חולק וסובר שאין תוקף למחשבה. לעומת זאת הבאנו לעיל שהרמ"א ציטט מתשובת מהר"ם, שאין נדר צדקה לאחר מיתה, וביאר שאין בניו חייבים לקיים נדרו. מכאן שחכמי אשכנז נוקטים להשוות צדקה להקדש, אלא אם כן יש נדר שהוא במפורש לאחר מיתה, שאז אינו חל, ולפי ביאור הרמ"א סוברים שאין כלל חיוב על היורשים.

הרא"ש⁴⁷ קובע: 'אע"פ שלא היה בה קנין, זכו הקהל באמירתו; דאמירה לגבוה כמסירה להדיוט'. אבל מצד שני, לדעתו אין צדקה במחשבה כהקדש. ועל כן נראה שיש לחלק בין דין אמירה כקניין, הנלמד מ'בפיך', לבין ההיקף הכללי של השוואת צדקה להקדש. 'טור' כותב⁴⁸: 'אמירת אדם לגבוה כמסירתו להדיוט לפיכך מי שנודר צדקה אי איפשר לו לחזור בו'. ועוד כותב⁴⁹: 'ואם המקבל עני אינו יכול לחזור בו דאמירתו לגבוה כמסירתו

42. מרדכי, בבא קמא ס' מג-ד.

43. אמנם בהגהות מרדכי, ב"מ ס' תנב הביא חולקים.

44. מרדכי, כתובות ס' קעו; ראה קצות החושן, ס' רז ס"ק ט.

45. ראה פירוט הדיונים במרדכי אצל דרכי משה, יו"ד ס' רנח ס"ק ג.

46. שו"ת הרא"ש, כלל יג ס' א.

47. שו"ת הרא"ש, כלל נח ס' ה.

48. טור, יו"ד ס' רנח.

49. טור, חו"מ ס' קכה ושוב בסי' רמג.

להדיוט. ה'בית יוסף' תמה, מה עניין 'אמירה לגבוה' בעני, אבל לשיטתו ה'טור', יש 'אמירה לגבוה' בצדקה⁵⁰.
וזו לשון רבנו ירוחם⁵¹:

דוקא בהקדש גבוה, והא דאמרינן סלע זה לצדקה דחייב ליתנו באמירה בעלמא מפני שהקנה להם דבר מסויים.
מדבריו עולה שאמירה בצדקה כמסירה רק בדבר מסויים. בהמשך רבנו ירוחם קובע גם שיש אסמכתא בצדקה. נמצא שרבנו ירוחם סבור גם שיש 'אמירה לגבוה' בצדקה רק באמירת 'סלע זה'.
לסיכום, לדעת הרא"ש וה'טור' יש אמירה לגבוה, אך לא הוקשה צדקה להקדש. רבנו ירוחם מסייג יותר, וסובר שיש 'אמירה לגבוה' בסלע מסויים בלבד.

סיכום

רב האי גאון קבע שאמירה בצדקה היא כנדר איסורי בלבד. כך גם סבר בעל ה'מאור'.
הרי"ף לעומתם נתן לאמירה זו תוקף קנייני. דברי הרי"ף מתקבלים גם על ידי הרמב"ם, שהוסיף גם שיש חיוב בדבר שלא בא לעולם הוא כנדר, ולדעת אחרונים רבים הוא כולל אפילו חיוב ליורשים. לאחר מכן מצינו בבירור כשיטה זו גם אצל הרמב"ן ובית מדרשו, כגון רא"ה, ריטב"א, ר"ן ו'נימוקי יוסף'. אליהם מצטרפים חכמי אשכנז שאף צדקה להקדש בעוד תחומים רבים, וכן עולה מהרא"ש וה'טור', שקיבלו לפחות את העיקרון של אמירה כקניין. בדעת הרשב"א יש סתירות, והעלינו דרכים מספר ביישובן. בדעת רבינו ירוחם יש חידוש, שרק באמירת 'סלע זה' נוצר קניין ממש, אך לא בכל אמירה, אפילו על דבר שבא לעולם. מדברי הראשונים עלו כמה תשובות לשאלת החיוב כקניין או כנדר בלבד, ולשאלת ההשוואה בין צדקה להקדש: כפייה על הצדקה, חיוב יורשים, הקדשת שטרות באמירה, אמירה לאחר ל', אסמכתא בצדקה, חיוב לעני שנפטר, מחשבה בצדקה.

ב. פסיקת ה'שלחן ערוך' והרמ"א

ה'שלחן ערוך'⁵² פוסק כדברי ה'טור', שמאמירה לעני אין אפשרות לחזור. בתשובותיו (שו"ת 'אבקת רוכל', סי' פג)⁵³ כותב ר"י קארו שיש חיוב על היורשים לשלם חוב אביהם: 'כיון שאמר סלע זה לצדקה אף על פי שלא היה שם הגבאי זכו בה העניים, מאחר שאותה הסלע היתה ברשותו'. הרמ"א ב'דרכי משה'⁵⁴ קובע בבירור שיש 'אמירה לגבוה' בצדקה,

50. כך ביאר מחנה אפרים, הל' צדקה סי' ב. ראה עוד שחידש שרק בנודר לעני מסויים או לגבאי תהיה אמירה כמסירה, וצ"ע שזו דעת המהר"ט, ולא מצינו חילוק זה בראשונים.
51. ר' ירוחם, תולדות אדם וחווה נתיב יט דף קסז ע"ד, מובא בבית יוסף, יו"ד סי' רנט.
52. שו"ע, יו"ד סי' רנח סעי' יב וסי' רמג סעי' ב.
53. נדפס גם בשו"ת רמ"א, סי' מז.
54. דרכי משה, יו"ד סי' רנח.

אך בתשובותיו⁵⁵ הוא קובע שאין לחייב יורשים בנדר אביהם. המפרשים העירו על סתירה לכאורה בפסקי הרמ"א. מחד גיסא כתב הרמ"א (ח"מ סי' רנב סעי' ב):
 מי שנשבע או נדר ליתן לפלוני כך וכך, ומת ולא נתן, יורשיו פטורין ואין בזה משום מצוה לקיים דברי המת (ב"י בשם ריטב"א).
 ומאידך גיסא, במקום אחר כתב הרמ"א בעניין דבר שלא בא לעולם (ח"מ סי' ריב סעי' ז):

אבל אם אמר: כשתלד בהמתי, או: יוציא אילן זה פירות, וכיוצא בזה, אתננו להקדש או לעניים, חייב לקיים דבריו מטעם נדר... י"א דלא קנו ההקדש ולא הצדקה כלום, דאין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם, וממילא דבריו בטלים... אבל אם כבר מת, אינו כלום, שהרי אינו כאן שיקיים נדרו. וסברא האחרונה היא עיקר, וכן ראוי להורות.

מכאן מדייק הסמ"ע⁵⁶ שאין חיוב ליורשים בדבר שלא בא לעולם, אבל אם הפירות היו בעולם בעודו בחיים, על היורשים לקיים את דבריו, ולכאורה אין היורשים חייבים בנדר אביהם. רבי עקיבא איגר⁵⁷ מכריע ששיטת הרמ"א היא ש'אין אמירה לגבוה בצדקה', לאור שיטתו בעניין הצורך בכתיבה ומסירה בהקדשת שטרות⁵⁸. ה'חתם סופר'⁵⁹ סובר שלדעת הרמ"א יש אמירה בצדקה, ובמקרה של אמירת 'אתן' יש חיוב גם על היורשים. ומה שכתב הרמ"א שאינו חייב - מדובר ב'אומר תנו לפלוני שהוא עשיר' וממילא אין בכך 'אמירה לגבוה', אבל גם לדבריו, היינו דווקא בדברים שכבר באו לעולם. דיון נוסף הוא בשאלה האם להשוות צדקה להקדש. מצד אחד, ה'שלחן ערוך' והרמ"א⁶⁰ פוסקים שאין אסמכתא בנדר, כהקדש. וכן לגבי צדקה במחשבה, נוטה הרמ"א⁶¹ להחמיר בעניין, כבהקדש. ה'שלחן ערוך' משמיט את העניין ודעתו לקולא. התפסת צדקה, כלומר אמירה על כסף שיהיה כצדקה שלידי וממילא יחול עליו דין צדקה, נלמד דינה מדין הקדש⁶². מצד שני מציין הגר"א⁶³ לעניין איסור ריבית בצדקה, שאינו כבהקדש⁶⁴, ושיש דיני שומרים בצדקה⁶⁵ שלא כבהקדש, ובהם שונה דין הצדקה מדין הקדש.

55. שו"ת רמ"א, סי' מח, כדבריו פוסקים גם המהרי"ט בכמה תשובות ועוד אחרונים המצוינים בפתחי תשובה, ח"מ סי' ריב ס"ק ט.
 56. סמ"ע, ח"מ סי' ריב ס"ק כא.
 57. שו"ת רע"א, ח"א סי' קמו, מובא בפת"ש, סי' ריב סעי' ט וסי' רנב סעי' ב.
 58. רע"א לשו"ע, יו"ד סי' רנח סעי' ז וכן נקט בספר פתח הבית, סי' לג.
 59. שו"ת חתם סופר, ח"מ סי' קיד-קטו, מובא בפת"ש, סי' ריב ס"ק ט. ראה עוד מה שדן בדעת הרמ"א בספר אבן האזל, הל' נזקי ממון פ"ח בהשמטות.
 60. רמ"א, יו"ד סי' רנח סעי' י, ח"מ סי' רז סעי' יט.
 61. רמ"א, יו"ד סי' רנח סעי' יג.
 62. שו"ע, יו"ד סי' רנח סעי' א.
 63. ביאור הגר"א, יו"ד סי' רנח ס"ק לו.
 64. שם, יו"ד סי' קס סעי' יח.
 65. שם, ח"מ סי' שא סעי' א.

לאור האמור לעיל, נראה שדין 'אמירה לגבוה' אינו בהכרח זהה להיקש בין צדקה לבין הקדש, ועל כן אין במקורות הללו בכדי להכריע בשאלת 'אמירה לגבוה'.

ג. פסיקת האחרונים

'קצות החושן'⁶⁶ ביאר בדעת ה'בית יוסף' שיש שעבוד ממוני בחיוב צדקה, ועל כן גובים צדקה מהיורשים. אך לעומת זאת⁶⁷ נקט למעשה שאין להוציא נדרי צדקה מיתומים, היות ונדר צדקה אינו קניין; ואף נהג כך במקרה שבא לפניו. וכן סבר⁶⁸ שניתן לשנות נדר צדקה למצוות אחרות, היות והצדקה אינה קנויה לעני. עוד כתב⁶⁹ לגבי הנודר לתת עשירית מרווחיו, שאם לא קיים נדרו ולא הפריש, התשב"ץ⁷⁰ פסק שאינו חייב להשלים את הרווחים שכבר היו, משום שלמעשה הוא כבר השתמש בכספי הצדקה. ולעומת התשב"ץ, 'הקצות' עצמו, לשיטתו שזהו נדר, סבר שכל עוד לא הופרשו הכספים - הנדר נשאר והוא מחויב להשלימו. גם 'נתיבות המשפט'⁷¹ סבר שאין שעבוד נכסים בצדקה ואין חיוב כלל על היורשים אלא במקרה שיש חיוב משום 'מתנת שכיב מרע'. הרדב"ז⁷² הכריע שיש להוציא ממון מיתומים לנדרי צדקה של אביהם, וכפי שהראינו, זו דעת רוב הראשונים. אבל דעת פוסקים רבים אינה כך, למשל שו"ת 'חיים ביד' לרבי חיים פאלג'⁷³, מכריע שאין להוציא מהיורשים אלא במקרה של חפץ מסוים שהוקדש. וכן הכרעת העונג יום טוב⁷⁴, שאף מרחיב זאת ל'מנה מנכסי'. בבית הדין הרבני פסקו⁷⁵ לפשר במקרה של נודר מנכסיו לצדקה שנפטר, וגבאי הצדקה תבעו את הנדר מהיורשים. לעתים יש צורך לדון בדין 'מתנת שכיב מרע' ו'מצווה לקיים דברי המת'⁷⁶.

66. קצות החושן, סי' רצ ס"ק ג.

67. שם, סי' רנב ס"ק ה.

68. שם, סי' ריב ס"ק ד.

69. שם, סי' ריב ס"ק ו.

70. שו"ת התשב"ץ, ח"ב סי' קלא.

71. נתיבות המשפט, סי' רצ ס"ק ח וסי' רנב ס"ק ג.

72. רדב"ז, ח"ג סי' תקו.

73. ר' חיים פלאג', סי' סח, ראה עוד סיעת האחרונים המצויינת בפת"ש, חו"מ סי' ריב ס"ק ט ראה גם בספר צדקה ומשפט (לבעל הפתחי חושן), פ"ד סעי' כח ואילך.

74. שו"ת עונג יו"ט, סי' קיז.

75. פד"ר חט"ז, עמ' 1 ואילך; פסק הדין נכתב על ידי רבי אברהם כהנא שפירא זצ"ל ושוב נדפס בספרו מנחת אברהם, ח"ב סי' כו. כך גם נפסק בשו"ת שבט הלוי, ח"ד סי' רט.

76. ראה בפת"ש, חו"מ סי' רנב ס"ק ג, מדברי הש"ך והאחרונים, ובפד"ר שם ובחישוקי חמד, גיטין יד ע"ב. ראה גם מאמרו של הרב איתמר ורהפטיג, תחומין כא עמ' 442.

סיכום

- א. ה'שלחן ערוך' קיבל את העיקרון של 'אמירה לגבוה' כקניין בצדקה, לפחות לגבי יתומי העני; אך לא קיבל את ההרחבה של צדקה כהקדש בעניינים אחרים, כגון מחשבה וכדומה. הרמ"א חלק ודחה את האמירה כקניין, ופטר יורשים מקיום הנדר, ומצד שני חשש לחומרא בשאלות של צדקה כהקדש.
- ב. פוסקים אחרונים הכריעו לפטור את היורשים מחיוב בכל סוג של נדר שטרם הופרש הכסף לצדקה, וחייבום רק מכוח פשרה בחלק מהתשלום, אלא אם כן יש חיוב מכוח 'מתנת שכיב מרע' או 'מצווה לקיים דברי המת', שמכריעים את הכף לטובת הצדקה.
- ג. הדברים אמורים מן הדין, ובוודאי מי שיקיים את הנדרים ויתרום לזכות מורישיו, תבוא עליו הברכה.

